

Folkmord som metafor

Revisionism

Kriget i Bosnien väckte starka känslor och detsamma gäller den efterföljande debatten om vad som egentligen hände, vilken delvis färgades av ställningstaganden under Kosovokonflikten. I juni 2000 skrev Christian Palme en artikel i *Dagens Nyheter*¹⁹⁸ där han gick ut hårt mot dem som hade en annan uppfattning om våldet på Balkan än den han själv företrädde vid denna tidpunkt. I det sammanhanget använde han begreppet *revisionister*, en anspelning på de grupper som vill omvärdera nazismen och menar att mordet på de europeiska judarna aldrig ägt rum. Bortsett från att det är mer korrekt att kalla revisionisterna *förnekare*,¹⁹⁹ måste termen ifrågasättas när det gäller kriget på Balkan.

Beträffande Förintelsen har vi tillgång till ovedersägliga fakta som i detalj kan berätta om hur massmordet gick till och vilka som förlorade livet. Det finns en omfattande historisk forskning byggd på tillförlitliga källor och också intuitivt vet vi att katastrofen har inträffat även om vi helst vill glömma det som hänt. Den stora judiska befolkningen i städer som Warszawa och Thessaloniki är i det närmaste uttraderad. Judarnas språk och kultur har i praktiken försvunnit som ett levande inslag i europeiska länder. Att ifrågasätta en historisk händelse av denna dignitet är egendomligt och stötande.

När det gäller kriget på Balkan är situationen en annan. I det fallet saknas ännu grundläggande forskning;²⁰⁰ vi känner till huvuddragen i det som skett, samt vissa detaljer, men väntar fortfarande på ingående studier både av den utveckling som ledde fram till kriget och kriget självt, inklusive de våldsdåd som ägde rum.²⁰¹ Just avsaknaden av opartiska och tillförlitliga undersökningar

¹⁹⁸ Palme, Christian. 2000. "Revisionister fritar Serbien från skuld." *Dagens Nyheter* [Kultur], 6 juni.

¹⁹⁹ Shermer, Michael, and Alex Grobman. 2000. *Denying History. Who says the Holocaust never happened and why do they say it?* Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.

²⁰⁰ Jfr diskussionen hos Kapadia, Saam. 2002. "Att tiga är också propaganda." I *Kriget och sanningen*. Publicistklubbdens årsbok 2002.

²⁰¹ Man kan notera att Steven Burg och Paul Shoup, författare till den kanske bästa boken om Bosnienkriget, skriver så här apropå frågan om det som hände i Bosnien bör karaktäriseras som folkmord: "The charge is one of the most sensitive and important aspects of the conflict. We do not propose to resolve this controversy here. To do so would require a separate and more detailed study; focused not only on ascertain-

har lämnat fältet fritt för spekulationer i olika riktningar. I en sådan situation är det mycket svårt att definiera vad som skulle vara tecken på revisionism. Kan man t.ex. jämföra dem som tvivlat på den nu reviderade siffran 250 000 döda i Bosnien med dem som förnekar nazisternas mord på de europeiska judarna? Är den som inte vill använda termen folkmord om massakern i Srebrenica eller förföljelserna i Prijedor en förnekare i samma mening som den som bestrider gaskamrarnas existens?

I sin artikel talade Palme bl.a. om folkmordet i Kosovo. Vilka fakta kunde han stödja sig på förutom den amerikanska och albanska krigspropagandan? Vi vet att de dödssiffror som nämndes under kriget 1999 var våldsamt överdrivna och även Palmes beskrivning av konflikten som sådan strider mot den bild som ges av oberoende forskning.²⁰² Vad Christian Palme kallar revisionism är därför oupplösligt förenat med föreställningen att ett folkmord verkligen ägt rum i Bosnien – eller Kosovo. Debatten efter *Ordfronts* olycksaliga intervju med Diana Johnstone²⁰³ visade att det inte i första hand handlade om hur många som dödats i Srebrenica, eller om massakern ägt rum eller ej. Den häftiga reaktionen framkallades i stället av frågan hur morden i Srebrenica – och kriget i Bosnien – skulle kategoriseras. Detta framgick med all önskvärd tydlighet av Maciej Zarembas inledande angrepp,²⁰⁴ vilket kan ses som ett försök att upprätthålla bilden av ett folkmord, förmedlad av Dagens Nyheters kultursida med hjälp av Jesús Alcalás osanningar. I det perspektivet är det svårt att se termen revisionism som annat än en aspekt av den synnerligen tveksamma analogin med Förintelsen.

Ytterst handlar det om beredskapen att *fördöma* ”serberna” som ansvariga för ett sedan länge planerat folkmord. En sådan hållning grundar sig emellertid mer på känslor än på fakta. Frågan gäller inte om serbiska styrkor har gjort sig

ing exactly *what* happened, but as we shall see from the discussion below, also on determining *why* it happened.” Burg, Stephen L., and Paul S. Shoup. 1999. *The War in Bosnia-Herzegovina*, s. 181.

Mot den bakgrunden är Kapadias kommentar på sin plats: ”Till skillnad från reportern sitter historikern med ett mer komplett facit i hand då han skildrar en händelse. Tid har förflutit och historikern har god tid på sig att analysera, få överblick, gräva i de fördolda skeendena och värdera betydelsen av det inträffade.

Reportrarna är istället en del av historien. De och deras artiklar är på historikerspråk ’samtida källor’. Ändå verkar många journalister som skildrat krig göra anspråk på att ha skrivit historia.” Kapadia, Saam. 2002. ”Att tiga är också propaganda.” I *Kriget och sanningen*. Publicistklubbens årsbok 2002.

²⁰² Loquai, Heinz. 2000. *Der Kosovo-Konflikt – Wege in einen vermeidbaren krieg, Die Zeit von ende November 1997 bis März 1999*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. Demokratie, Sicherheit, Frieden herausgeben von Dieter S Lutz. DSF Band 129.

²⁰³ Björn Eklund. ”Resa i Jugoslavien”. *Ordfront magasin* 7/8 2003.

²⁰⁴ Maciej Zaremba. ”Ordfront förnekar folkmord på Balkan.” *Dagens Nyheter* [Kultur] 2003-11-03.

skyldiga till krigsförbrytelser, utan om dessa till sin karaktär och omfattning kan liknas vid det som hände under andra världskriget. Att den serbiska regimen bar ett tungt ansvar både för Jugoslaviens upplösning och kriget i Bosnien är sant, men man var knappast ensam om att slå sönder den jugoslaviska federationen eller betrakta krig som ett legitimt politiskt medel. I så fall bortser man från de reella konflikter som präglade 1980-talets Jugoslavien, och inte minst från händelseförloppet 1990-1991. Man glömmer också den etniska mobilisering och nationalism som från slutet av 1960-talet var ett återkommande fenomen i olika delar av Jugoslavien (Kosovo, Kroatien, Bosnien, Slovenien). Går man till källorna är det omöjligt att påstå att den serbiska nationalismen under 1980-talet var en främmande företeelse i ett samhälle som i övrigt präglades av fred och samförstånd.

Med våldet förhåller det sig delvis annorlunda. Det råder inga tvivel om att serbiska styrkor har gjort sig skyldiga till upprörande våldshandlingar i Bosnien och Hercegovina. Srebrenica står i en klass för sig även om det skulle visa sig att dödssiffran är lägre än vad man idag antar. Såväl kroater som bosnjaker har genomfört massakrer, men det finns ingen enskild händelse av samma omfattning och det hjälper inte att hänvisa till att man endast funnit så och så många kroppar, eller att endast vissa av dem kan antas ha blivit arkebuserade.²⁰⁵ Det finns all anledning att försöka nå klarhet på dessa punkter, men även om de direkta offren skulle räknas i hundratal i stället för tusental, har fler människor mördats i Srebrenica än i andra massakrer.²⁰⁶

Vi kan av allt att döma tala om en *gradskillnad* i våldsutövning, även om det ännu saknas detaljerade uppgifter om vilka som dött i vilket sammanhang. Däremot är det svårt att se att det skulle finnas någon *artskillnad* mellan de olika aktörernas handlande, vilket bekräftas av siffror över flyktingrörelser och dödsoffer. De enskilda massakrer som förekom under kriget påminner dessu-

²⁰⁵ Haagtribunalen talar om mellan 7000 och 8000 dödsoffer. Det har påpekats att av dessa har endast en mindre del påträffats eller identifierats. Enligt tidningen *Oslobodjenje* 2005-11-12, s.2, uppgår den aktuella siffran över identifierade till 2178. Olika författare (t.ex. Diana Johnstone i *Fools' Crusade*, London: Pluto Press, 2002, s. 115) har påpekat att av offren skulle några hundra ha varit bakbundna eller haft ögonbindlar, vilket tyder på exekution. Detsamma säger den nye serbiske försvarsministern Zoran Stanković i en intervju i en bosnisk tidning i november 2005. Han nämner 320 troliga offer, men påpekar att 17 gravar ännu inte undersökts. jfr Mirha Dedić Intervju : Zoran Stanković, *Slobodna Bosna* 3.1.2005, 37–39. Även om det är sant att det förekom strider när de bosniska styrkorna drog sig tillbaka från Srebrenica, kan även icke-bakbundna ha arkebuserats. Dessutom finns ett antal öppnade gravar i regionen.

²⁰⁶ Bara några exempel. I byn Ahmići mördade kroatiska styrkor 107 civila muslimer, i byn Stupni do 31. I byarna Križančevo selo och Doljani mördade muslimska styrkor 64, respektive 42 kroater. I staden Zvornik mördade styrkor tillhörande Vojislav Šešelj's paramilitära förband 150 personer. Ofta handlade det om under tio eller tjugio döda i enskilda byar. Det kan tilläggas att det ännu saknas en sammanställning av dödsoffren ort för ort eller händelse för händelse.

tom i hög grad om varandra när man ser till hur offren behandlades. Hänvisningarna till Förintelsen är missvisande även av det skälet och det kan påpekas att Haagtribunalen såväl efter Franjo Tudjmans som Alija Izetbegovićs död, lät förstå att den bortgångne presidenten varit föremål för utredning om krigsförbrytelser.²⁰⁷

Begrepp som revisionist och förnekare borde vara reserverade för dem som mot bättre vetande ifrågasätter ett historiskt skeende som bevisligen har ägt rum. Skillnaden är avgörande. I det ena fallet handlar det om att förneka *att* något hänt, i det andra om oviljan att använda en begreppsapparat som beskriver verkligheten med hjälp av metaforer. Det som hände i Bosnien *var inte en Förintelse* och just därför bör man inte använda en terminologi hämtad från andra världskrigets folkmord.

Man kan kritisera olika yttringar av serbisk nationalism eller fördöma de övergrepp som har begåtts av serbiska styrkor. De har ägt rum och kan inte göras ogjorda. Anklagelsen om folkmord är emellertid något annat. Den handlar om att påstå att en folkgrupp eller dess ledare haft för avsikt att utplåna en annan folkgrupp och i hög grad har lyckats. Det oerhörda i en sådan anklagelse är eller borde vara uppenbart och den som utan goda skäl framför den tar på sig ett stort moraliskt ansvar, i synnerhet gentemot offer och förövare.

Det är begripligt att söka efter en förklaring, men i det här fallet innebär kategoriserandet av en folkgrupp som nationalist och våldsverkare tyvärr inte att andra skulle vara motståndare till nationalism eller förespråkare av ickevåldsmetoder. Liknande brott har begåtts av alla parter och det är omöjligt att klassificera aktörerna i den bosniska konflikten som *entydigt* goda eller onda. I Bosnien är *alla* folkgrupper i varierande grad både offer och förövare.²⁰⁸ Ett sådant konstaterande betyder på intet sätt att de brott som begåtts förringas.

I själva verket ligger bevisbördan hos dem som alltför lättvindigt använt sig av begreppet folkmord. Det är deras sak att visa att det som hände, vad gäller uppsåt, systematik och omfattning, går att jämföra med de tre folkmord som ägde rum under 1900-talet. Det vi sett under genomgången av Alcalás och

²⁰⁷ Beträffande Tudjman jfr Damon, Dan. 2001. Spinning in his grave. *Central Europe Review*, Vol. 3, No. 14, 23 April 2001. <<http://www.ce-review.org/01/14/croatia-news14.html> samt Carla Del Ponte's War on Crimes, 27 April, 2001, CNN International Insights, http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0104/27/i_ins.00.html>. Om Izetbegović: Bosnia leader was war crimes suspect. BBC News Europe 22 October 2003. <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3203323.htm>>.

²⁰⁸ Attityder och beteende är förvånansvärt likartade, antingen vi går till texter eller sociologiska undersökningar. Det egna folket är offer för ett våld som saknar motstycke och har endast ägnat sig åt ett legitimt försvarskrig. Samtidigt har detta folk visat en sällan skadad heroism och framgångsrikt bekämpat sina fiender. Denna blandning av chauvinism och självömkan gör det möjligt att ena stunden betrakta sig som utsatt för folkmord, för att i nästa överösa en flyende civilbefolkning med stenar och gläpord.

hans medförfattares artiklar är i stället hur lätt det är att ta fasta på bilder och symboler och därefter konstruera en historia som på avgörande punkter inte behöver vara korrekt – den kan till och med vara förfalskad – men ändå ter sig övertygande, på grund av språkets karaktär och vårt behov av mening. Om inte annat kan vi tro på ondskan. Men det är ingen förklaring, utan en liknelse. Den nazistiska analogin kan endast fördunkla vad som hänt och innebär genom relativiserandet av folkmordsbegreppet i sak en rehabilitering av nazismen. Förintelsen blir, för att tala med Agrell och Alcalá, detsamma som etnisk rensning.²⁰⁹

Retoriken kring Balkankrigen tyder på en märklig oförmåga att handskas med mänsklig ondskan. Vanligen blundar vi för den, inte bara när den dagligen manifesterar sig i enklare former i vår omedelbara närhet, utan även när den resulterar i hundratusentals döda i fjärran länder. När den visar sig på vår egen bakgård drabbas vi av panik och tar till det värsta vi vet.²¹⁰ Som om det inte skulle finnas grader av våld mellan Auschwitz och vår normala tillvaro.

Vi kan ta följande exempel. I en bok utgiven i Sarajevo 1999 skriver Muharem Omerdić apropå situationen i Prijedor:

Om man söker efter den stad i Bosnien och Hercegovina som genomgick det svåraste och för det mänskliga förståndet mest ofattbara lidandet, vars invånare av förbrytare med blodiga händer fraktades bort från denna världen i kilometerlånga kolonner av döda kroppar, en stad vars själ man mördade och förvandlade till öken, då måste man nämna Prijedor. I denna stad där bara något år tidigare (1991) 49 454 bosnjaker levde (44 %) finns inte längre något bosnjakiskt, utom de massgravar i vilka dess tidigare invånare, 30 000, ligger nedgrävda.²¹¹

De koncentrationsläger som serberna inrättade i Prijedor kommun var de värsta tortyranstalter världen någonsin skadat. I dem slaktades de internerade bosnjakerna som djur, man flådde deras hud, brände dem levande; bosnjakiska kvinnor våldtogs till döds för att sedan massakreras. De serbiska missdådarna skar med knivar fram barn ur moderlivet och högg dem i stycken i mödrarnas åsyn.²¹²

I denna beryktade tortyranläggning [Omarska] likviderade de serbiska förbrytarna på det mest monstruösa sätt flera tusen bosnjaker. ... Fångarna i lägret utsattes kontinuerligt för den mest fruktansvärda tortyr: man stack ut deras ögon, skar av

²⁰⁹ Jfr Appendix VII: Begrepps användning, Etnisk rensning.

²¹⁰ Som när fru Clinton säger att tågen med flyktingar från Kosovo fick henne att tänka på *Schindler's List*. Jfr "Hillary Clinton hears Kosovars' tales of tears." May 14, 1999. CNN.COM.

<<http://www.cnn.com/WORLD/europe/9905/14/kosovo.refugees/>>.

²¹¹ Omerdić, Muharem. 1999. *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992.–1995.)* [Bidrag till studiet av folkmordet på bosnjakerna (1992–1995)]. Sarajevo: Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Izdavačka djelatnost EL-KALEM, s. 247.

²¹² Omerdić, Muharem. 1999. *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992.–1995.)*, s. 248.

könsorganen, slog sönder deras benpipor, tvingade dem att misshandla varandra, bita av varandras könsdelar, våldta varandra, kastade dem levande i elden, i synnerhet barn, tänjde ut deras kroppar med hjälp av särskilda tortyrredskap.²¹³

I detta läger begicks alla tänkbara brott, vilka har klassificerats analytiskt av Helsinki Watch: folkmord, mord, våldtäkt, tortyr och misshandel, olaglig arrestering av civilbefolkningen, deportation av politiska, nationella eller religiösa skäl, medhjälp till grova förbrytelser.²¹⁴

De överlevande fångarna berättar om hur de tvingats äta döda duvor, dricka urin och motorolja. Krigsförbrytaren Duško Tadić, som åtalats vid den internationella domstolen i Haag för krigsförbrytelser i f d Jugoslavien, fann en särskild njutning i att skära levande fångar i småbitar och med knivseggen rista in serbiska symboler på deras kroppar.²¹⁵

För övrigt gjorde sig serberna i Trnopolje skyldiga till sällan skådade bestialiska brott. Man skar av fångarnas genitalier, tvingade dem att bita av varandras testiklar och torterade dem på hundratals andra sätt. Till allt detta plågades fångarna av hunger och törst; var tredje dag fick de ett stycke bröd, så att de inte var i stånd att röra sig på grund av hunger.²¹⁶

Hur skall detta bedömas? Är det till alla delar en saklig framställning av vad som verkligen hänt? Om inte, vad är i så fall fakta och vad fiktion? Hur skall vi gå till väga för att kunna avgöra det? Det är uppenbart att människor är i stånd att begå sådana brott – det vet vi från historien och samtiden – men har de gjort det i Prijedor? För den som upplevt förföljelserna och våldet betyder detta mindre, det viktiga är att man själv, ens familj och det egna folket har utsatts för övergrepp. En utomstående kan emellertid inte nöja sig med att kränkningar av mänskliga rättigheter och mänsklig värdighet har ägt rum. Det som hänt måste beskrivas och analyseras utifrån vad som verkligen inträffat och med hjälp av tillförlitliga källor.

En del av dessa händelser påminner om vittnesmål från andra världskrigets Bosnien och man kan inte utesluta att exemplen omedvetet är hämtade från litteraturen eller det folkliga minnet. Det är även tänkbart att sådana uppgifter är resultatet av den medvetna desinformation som är vanlig i krigstid. I expertkommissionens rapport har liknande utsagor vidarebefordrats, utan att kommissionen har tagit ställning till deras trovärdighet. Vissa har behandlats i tribunalen och man har kommit fram till att de varit grundlösa eller rör något enstaka fall som inte kan bekräftas helt säkert. I varje fall stämmer inte bilden

²¹³ Omerdić, Muharem. 1999. *Prilozi* s. 248.

²¹⁴ Omerdić, Muharem. 1999. *Prilozi* s. 249.

²¹⁵ Omerdić, Muharem. 1999. *Prilozi* s. 248.

²¹⁶ Omerdić, Muharem. 1999. *Prilozi* s. 254.

av ett konstant våld av grävsta slag med Haagdomstolens bedömningar eller siffrorna över krigets offer. Det är vidare påtagligt att författaren har en tendens att markera det avskyvärda i det som hände genom att som stilistiskt grepp använda pluralis: en enstaka händelse blir en daglig företeelse. Liksom i andra fall blir siffrorna metaforer: 50 000 våldtäkter eller 70 000 döda under striderna i Bihać betyder helt enkelt ”många”. Vad gäller uppgiften om de 30 000 gravarna utanför Prijedor saknas konkreta belägg och den strider mot vad vi annars vet.

Slutligen är det karaktäristiskt att Omerdić menar att det som hänt i Prijedor inte har någon motsvarighet i historien. Detta uttrycksätt, att händelser av denna art saknar motstycke, att ingen tidigare lidit i en sådan omfattning, kan man ofta möta i den inhemska diskussionen om kriget, såväl i Bosnien som i andra Balkanländer. I bosnisk press har även förekommit direkta jämförelser mellan Förintelsen och kriget 1992-1995 som går utöver det som skulle accepteras i Västeuropa. Under rubriken ”Svinaktighetens kronologi”, skriver Ferid Muhić, en känd bosnjakisk intellektuell, i den islamiskt orienterade *Ljiljan*, språkrör för regeringspartiet SDA, i början av augusti 1995:

O värld, i Bosnien har du förlorat din heder! Både genom vad du har gjort och underlåtit att göra! Helt skamlöst tillåter du för fjärde året i rad ett folkmord som när det gäller offrens situation på många sätt innebär att även den fascistiska pogromen mot judarna under andra världskriget kan te sig mer acceptabel. Ty du, frihetens, hederns och humanitetens värld, var på judarnas sida. Du kämpade för att rädda dem när du fick reda på vad som hände. Som sed och helig plikt bjuder gjorde du allt för att ge offren absolut upprättelse samtidigt som du skoningslöst stämplade de skyldiga.

Men när det gäller Bosnien och Hercegovina ”känner du inte ens till” de skyldiga!? I Bosnien vill du inte kännas vid vare sig offer, fördrivna, dödade, förödmjukade eller utplundrade. Du maktens värld! På vems sida står du, värld, i Bosnien och Hercegovina? Ångrar du att du skyndade till judarnas försvar – var inte deras plågor tillräckliga!? Vill du se hur några har det värre än de! Vill du utsätta människorna i Bosnien för allt det som judarna utsattes för – med skillnaden att ingen är på deras sida. Att Bosnien blir ett Buchenwald, medan de allierade hjälper Hitler i den totala utrotningen, fördrivningen, tortyren och dehumaniseringen i detta historiens största läger.²¹⁷

Det är lätt att förstå vreden och bitterheten efter Srebrenica, men den egenomliga föreställningen att judarna under Förintelsen hade beskydd av mäktiga vänner är ett uttryck för antisemitiskt färgade stereotyper som blir särskilt obehagliga med tanke på vad som hände i Bosnien under andra världskriget.²¹⁸ Uppenbarligen finns sådana stämningar i det bosniska samhället. I

²¹⁷ Muhić, Ferid. 1995. Hronologija bezočnosti. *Ljiljan* Nr 133, 2 augusti 1995.

²¹⁸ Den *Oberoende staten Kroatien* deltog långt mer aktivt än någon annan nazistisk lyd-

januari 2005 väckte det visst uppseende²¹⁹ när den kände publicisten Fatmir Alispahić i en artikel i *Saff*, organ för det Islamiska samfundets ungdomsorganisation, hävdade att man borde lära av judarna och likt dem använda sig av Hollywood för att göra folkmordet i Bosnien känt. För övrigt hänvisade han till att siffrorna över judiska offer var kraftigt överdrivna och stödde sig i det sammanhanget på kända förnekare som Faurisson.²²⁰ Ingen företrädare för de religiösa samfunden i Bosnien (Islam, de Ortodoxa och Katolska kyrkorna) fann det nödvändigt att kommentera incidenten. De enda som reagerade var Jakov Finci, ordförande i den judiska församlingen i Sarajevo, samt oberoende tidningar i Bosnien och Kroatien.²²¹ Detta illustrerar konsekvenserna av en världslos användning av begreppet folkmord och ger termen revisionism en ny dimension.

Bilden av Bosnien

Beträffande grundläggande tankegångar eller utgångspunkter finns ingen större skillnad mellan de artiklar som är skrivna av Jesús Alcalá ensam och de han författat tillsammans med Wilhelm Agrell eller som undertecknats även av Peter Englund, Anders Ehnmark och Per Svensson.

Grundläggande tankegångar:

1. Agressionskrig, folkmord och etnisk rensning.
2. Attacken på ett multietniskt samhälle som är en förebild för Europa.
3. Krigets karaktär manipuleras och blir inbördeskrig eller etnisk konflikt.
4. Omvärldens svek: vapenembargo, ovilja till militär insats.
5. Jämställande av angripare och angripen; förövare och offer.

stat i mordet på judarna. De bosniska ustasjaförband som genomförde folkmordet rekryterades bland kroater och muslimer. Jfr Dulić, Tomislav. 2005. *Utopias of Nation. Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941–42*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia 218.

²¹⁹ Bosnian Muslim paper denies extermination of Jews during WWII. *BBC Monitoring International Reports* – January 12, 2005 <http://www.slobodanmilosevic.org/news/staff010105.htm>.

²²⁰ Artikeln «Att marknadsföra en tragedi» återfinns på hemsidan Bošnjaci.net: Alispahić, Fatmir. 2005 Marketing tragedije. *Bošnjaci.net*, 6 januari 2005. <http://www.bosnjaci.net/aktuelnosti.php?id=562&polje=teme>.

²²¹ Dizdarevic, Zija. 2005. En Bosnie-Herzégovine, l'islamisme radical relève la tête. *Les Courrier des Balkans* 21 janvier 2005. (Oslobodjenje 18 janvier 2005. (traduit par Ursula Burger Oesch). <<http://www.balkans.eu.org/article5015.html>>. Lovrenovic, Ivan. 2005. Antisémitisme et négationnisme en Bosnie-Herzégovine (traduit par Martin Fontasch et Jean-Arnault Dérens) *Feral Tribune* 27 janvier 2005. *Les Courrier des Balkans*. <http://www.balkans.eu.org/print_article.php?id_article=5036>.

6. Fredsavtal som bygger på apartheid.
7. Fredsavtal ultimatum mot bosnierna.
8. Fredsavtal eftergift åt serberna.
9. Fredsavtal hemliga.

Premisser

- 1) Bosnien var erkänt av FN.
- 2) Befolkningen i Bosnien är bosnier.
- 3) Etnisk identitet spelar mindre roll för bosnierna.
- 4) De bosniska ledarna vill ha ett multietniskt samhälle.
- 5) Det finns serber (och kroater) i Bosnien. Vilseledda av sina ledare. .
- 6) Det finns en klar angripare och det finns offer.
- 7) Omvärlden vill inte slåss för principer – hjälp åt serberna.
- 8) Fredsavtalet banar väg för en delning av Bosnien.
- 9) Det finns otvetydiga bevis för att ett folkmord har begåtts.
- 10) Bevisen har tagits fram av Roy Gutman, av organisationer som Amnesty och Helsinki Watch, samt av FN:s expertkommission. Ytterligare bevis behövs ej.

Vad nämns inte:

- 1) Det finns tre folkgrupper i Bosnien. Ingen har majoritet.
- 2) Sarajevoregeringen representerar ca 40 procent av befolkningen.
- 3) Det ledande bosnjakiska partiet (SDA) har en klar nationell profil där islam är en viktig komponent. Liksom de serbiska (SDS) och kroatiska (HDZ) partierna är man inriktad på att främja den egna folkgruppens ställning.
- 4) Ingen av parterna har på sitt program främjandet av en gemensam *bosnisk* identitet.
- 5) Talet om en bosnisk enhetsstat kan dölja hegemonisträvanden från bosnjakisk sida. I varje fall uppfattas bosnjakerna av serber och kroater i Bosnien på samma sätt som serberna i slutet av den jugoslaviska perioden uppfattades av kroater, slovener och andra.
- 6) Det finns en tendens hos SDA att betrakta bosnjakerna som Bosniens statsfolk. Man anser att muslimer/bosnjaker utgör Bosniens urbefolkning och talar om bosnjakerna som Bosniens majoritetsfolk.
- 7) Etnisk rensning i stor skala har drabbat även kroater och serber. Den kroatiska folkgruppen har proportionellt drabbats hårdast, efter jugoslaver och övriga.

Artiklarna, antingen de författats av Alcalá ensam eller tillsammans med andra, kännetecknas främst av sin opinionsbildande ansats. Det är knappast fråga om resonerande essäer eller förutsättningslös analys. Ingen ny kunskap redovisas, inga nya tolkningar formuleras och man är i hög grad bunden av sina förlagor.

Texterna är snarast uttryck för en allmän stämning som var vida spridd i stora delar av Europa och USA. Det finns ingen anledning att frångå de författarna en uppriktig bestörtning inför de våldsdåd som begicks i Bosnien. Ändå kan man ifrågasätta den starkt emotionella tonen och bristen på källkritik. Det betänkliga är att författarna, utan att egentligen kunna säga varför, är övertygade om att det som står i en eller ett par rapportböcker och sedan har vidarebefordrats i olika sammanhang utan vidare är sant. I Roy Gutmans efterföljd anser man dessutom att västvärlden kände till vad som hände men medvetet – av ren bekvämlighet eller av mer sinistra skäl – försökte dölja dessa fruktansvärda sanningar för allmänheten.

Artiklarna skrevs vid en tidpunkt när många trodde att 50 000 kvinnor våldtagits. På samma sätt var de flesta övertygade om att den totala dödssiffran uppgick till minst 200 000, huvudsakligen muslimer, samt att många av dem förlorat livet i regelrätta dödsläger. Klimatet var sådant att man helt enkelt väntade sig att en – eller möjligen två – av parterna i konflikten var i stånd till de värsta tänkbara illdåd, som endast kunde jämföras med nazisternas folkmord. Mot den bakgrunden ligger det nära till hands att se ett drag av ”moralisk panik” i synen på Balkankonflikterna, vilket blev särskilt tydligt under Kosovokriget när media på ytterst lösa grunder vidarebefordrade uppgifter om 100 000 döda, eller ännu fler, och intog en märkligt okritisk hållning till den ena krigförande parten, vars bild av kriget i efterhand visat sig felaktig på de flesta punkter.

Det intressanta med Alcalás och hans medförfattares artiklar är att de bygger på ett fåtal förutsättningar: aggressionskriget och folkmordet, samt en ytlig och missvisande beskrivning av det bosniska samhället. Det är samma bild TV-publiken fick ta del av. I den meningen har man enbart till kultur- och debattsidornas diskurs ”översatt” attityder och föreställningar som i sig hade varit värda att skärskåda.

I det perspektivet är det befogat att ställa frågan om det inte räcker att människor fördrivs från sina hem, att byar bränns ned, att bomber och krypskyttar tar livet av oskyldiga, att civila torteras, våldtas eller avrättas? Jo, och detta är poängen med den ståndpunkt som ligger till grund för denna skrift. Det räcker. Man behöver inte för förstärka effekterna ta till begrepp som folkmord eller laborera med osannolika dödstal. Framförallt finns ingen anledning att aktualisera symboler som nazism och dödsläger. I så fall har man inte enbart gjort allmänheten en otjänst eller förringat det lidande som drabbat människor i

Bosnien. Man har också i realiteten reviderat det som hände under andra världskriget: Förintelsen av judarna blir ”etnisk rensning”.

Det torde stå klart att författarna inte hade kunnat skriva dessa artiklar om de haft kunskaper om Balkans historia och den jugoslaviska samhällsutvecklingen. Kriget har satts in i en abstrakt ram som handlar om kampen mellan ont och gott, samt – i lika hög grad – om de intellektuellas ansvar, eller snarare deras roll som sanningssägare och moraliska ledare. Empiriska förhållanden spelar mindre roll och händelserna i Bosnien blir till sist sekundära. Det viktiga är att försvara renlärigheten genom ett intolerant språkbruk där oliktankande attackeras för feghet och bristande moral. Att författarna är lika betydelsefulla som sitt ämne framgår av sättet att presentera artiklarna. Här handlar det om hjälten som slåss mot sin tids fördomar och slapphet, den rättänkande som hjälper oss andra att förstå världens ondska och som har en förunderlig förmåga att komma över hittills okänt eller hemligt material. Denna idealisering når sin höjdpunkt i samband med Prijedorartiklarna.

Ett annat egendomligt drag är övertygelsen att det inte finns några etniska konflikter. Att folkgrupper som lever på samma territorium kan ha diametralt motsatta idéer om vem som är områdets rättmätige ägare och att det kan vara svårt att ge ett objektvt svar, tycks inte föresväva författarna. Detta är uttryck för en etnocentrisk attityd som utgår från det egna samhällets och den egna kulturens förhållanden som normgivande.

Inledningsvis ställdes frågan om de eventuella effekterna av de manipulationer Alcalá ägnade sig åt. Spelade de kanske, när allt kommer omkring, en mindre roll för synen på kriget i Bosnien?

För det första kan man konstatera att det även utan dessa oegentligheter hade varit starkt befogat att kritisera Alcalá och hans medförfattare. Den bild av kriget de förmedlade strider på väsentliga punkter mot vad vi redan då visste och den hade varit omöjlig att ge om författarna hade granskat sina källor förutsättningslöst.

Det bör understrykas att kritiken mot Alcalá och andra ingalunda kan tas som intäkt för att ”serberna är oskyldiga”. Inte heller Alcalás manipulationer får den konsekvensen. Förr eller senare måste såväl serber som andra Balkanfolk ta itu med sin historia och samtid på ett nytt sätt, där man inte ständigt frågar sig om andra är beredda att erkänna sin del av skulden innan man gör upp med ett obehagligt förflutet. Samtidigt står det klart att de texter vi diskuterat har givit en ofullständig och missvisande bild av krigets karaktär: Det rör sig om en partsinlaga som i sin förenklade syn på samhälle och kultur i ett Balkanland bygger på stereotyper vilka i förlängningen drabbar alla Balkanfolk och med rätta kan kritiserats för att vara en variant av ”orientalism”.²²²

²²² Jfr diskussion hos Bakić-Hayden, Milica, and Robert M. Hayden. 1992. ”Oriental-

När detta väl är sagt är det ändå – om man anlägger ett ”litterärt” betraktelsesätt – något djupt symboliskt i att Alcalá, för att verkligen nå upp till den bild som han, Agrell och andra rutinmässigt spred, såg sig tvingad att bättra på verkligheten. Inte ens Prijedorrapporten räckte till, vilket ter sig följdriktigt. Trots de ibland långtgående slutsatserna visar rapportens beskrivning att det som hände inte kan klassificeras som folkmord.

Det ”litterära” betraktelsesättet leder emellertid fel, både när det gäller förståelsen av Alcalá och kriget i Bosnien och bör ersättas av en hållning som – så långt det är möjligt – bygger på fakta och en osentimental verklighetsbild. Vi kan bara konstatera att Alcalá lyckades vilseleda redaktionen, sina medförfattare och även allmänheten. Förmodligen finns det mekanismer i dagens samhälle och kulturklimat som gör oss särskilt sårbara för den sortens manipulationer. Vi är alla påverkade av en massmedial skenverklighet som söker enkla sanningar och gestalter att se upp till. I ett klimat där bilder och symboler formar verkligheten blir det förmodligen lättare att dupera omgivningen, vare sig det är fråga om en organisation, myndighet eller tidningsredaktion. Samtidigt är uppenbarligen vissa miljöer mer sårbara än andra och det finns anledning att fundera över det klimat som gjorde Alcalás metoder möjliga.

Rent principiellt har Alcalás oegentligheter ingenting att göra med synen på Bosnienkriget. Ändå kan man inte komma ifrån att hans manipulationer underlättades av den förenklade bild som redan fanns i offentligheten. Alcalá behövde bara ytterligare understryka vissa aspekter och ingen var egentligen förvånad över de grymheter han beskrev. Mot detta kan invändas att Alcalás systematiska förfalskningar och grundlösa påståenden gav ”folkmordet” en konkretion och logisk konsistens det annars saknade. Den medvetna förvanskningen av verkligheten var en förutsättning för att övergreppen i Bosnien skulle kunna likställas med nazisternas folkmord. Utan manipulationen av källor och direkta lögner hade Alcalá aldrig kunnat ge en lika övertygande beskrivning av hur en europeisk folkgrupp utrotades. I den meningen kan hans bedrägliga artiklar betraktas som avgörande för den allmänna opinionens inställning och därmed bär både han och redaktionen ett tungt ansvar.

Synen på Bosnienkriget var även ett uttryck för en specifik typ av provinsialism. I svensk litteratur och kulturjournalistik finns en tradition där den kände författaren eller skribenten reser ut till något fjärran land (Kina, Indien, Latinamerika, men även Portugal och nu Balkan) ett par veckor, kanske en månad, och återvänder full av intryck. Den verklighet han stött på tolkas, antingen den är negativ eller positiv, enligt vår egen kulturs referensramar och fördomar.

ist Variations on the Theme ”Balkans.” Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics.” *Slavic Review* 51(1, Spring): 1–15. samt Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.

Ofta handlar det dessutom om en återgivning av vad författare från större kulturområden redan har sagt. Alcalá och hans medförfattares artiklar om Bosnien tillhör den genren.

Har då inte kulturskribenter rätt att reflektera över sin samtid? Jo, men man kan ändå kräva respekt för källor och en överblick byggd på kunskap, samt inte minst ett skrivsätt som inte underblåser fördomar. Om resonemanget stämmer men premisserna är felaktiga är det inte mycket att göra, hur logisk och sann förklaringen än tycks vara. Resonemangen hos Alcalá och hans medförfattare är utan tvivel övertygande. Ingen kan stå neutral inför ett återuppreparande av andra världskrigets folkmord. I det här fallet är det emellertid omöjligt att klassificera det som hände som folkmord, vare sig vi utgår från andelen dödsoffer, förövarnas intentioner eller graden av systematik. Detta blir särskilt tydligt om förhållanden i Bosnien relateras till folkmordskonventionens kriterier, Raphael Lemkins diskussion och inte minst andra fall av massivt våld. Det är knappast troligt att ytterligare fakta – vilka av olika skäl är absolut nödvändiga – skulle förändra denna bild.

I stället har vi att göra med ett missbruk av begreppet folkmord som kan få allvarliga konsekvenser i både politiskt och moraliskt hänseende. Det vore förödande om den gängse bilden av kriget på Balkan skulle bli bestående. Om vi är mer intresserade av att sätta etiketten folkmord på våldet i Bosnien (eller Kosovo och Makedonien) än av att försöka ta reda på vad som verkligen hände blir vi ansvariga för en förljugen bild av historien och samtiden som kanske inte spelar så stor roll för oss, men får desto allvarligare konsekvenser för dem vi tror oss hjälpa. I själva verket har inte heller vi något att vinna på en verklighetsbild som låter oss slippa konfrontationen med våldet som socialt fenomen och vår egen kulturs tillkortakommanden i det avseendet.

Vad dessa artiklar visar är den oerhörda kraft som finns i språkliga utsagor. De blir helt enkelt sanna genom språkets inneboende grammatiska och semantiska strukturer. Via språket skapas ordning och mening och varje yttrande är genom språkets logik sant till dess motsatsen bevisats. I det här fallet kan utsagorna jämföras med en empirisk verklighet och konstruktionen faller.

Kanske skall man trots allt inte överskatta effekterna av kulturartiklar för skapandet av människors verklighetsuppfattning. Ofta torde de ha en identitetsstärkande funktion; det viktiga är inte vad som sägs utan hur och av vem. Texten blir ett förråd av tecken och standardiserade verklighetsbilder som läsaren kan känna igen. För dem som delar vissa bestämda referensramar kan artiklar av den här typen spela en betydelsefull roll. Men då handlar det mer om läsning som en form av meditation. Ambitionen borde vara att försöka bryta igenom muren av förutfattade meningar och förenklade bilder av verkligheten.